

Beszélgetés Lukács György és Illyés Gyula

között, 1971 május 3.

jelen volt még: Hollo Miklós és Jánossy Ferenc

I: Izgalmas hír van: a Fehér Ferenc telefonált, hogy a külföldi rádiók most mondták be, hogy Ulbricht lemondott.

L: Hü, ez már érdekes!

I: Most ő sértődött meg, vagy őt sértették meg. Kommentár nincs, most olvasták be a külföldi adók, hogy ő csak azért telefonált, hogy ezt mondjam meg neked.

L: Nagyon fontos hír, akár úgy van, hogy ő lemondott, ez egészen mindegy, mert itt tényleg egy fordulat fog beállni.

I: Ez egy kibékülés mostan?

L: A dolog úgy áll, hogy Amerika és a Szovjetunió Európában tulajdonképpen nincs ellentétük. Most mért ne jönné létre egy látványos hogyishiják, amikor semmi akadálya ennek nincs. Mert az, hogy Németország két Németország fog maradni 20-30 évig vagy 50 évig, az ugyanis biztos. Most minek...

/??/

I: Hát *ez biztos* volt az akadály.

L: Biztosan.

I: Ez nem kis dolog, nyilván a demokratizálódás felé fog menni.

L: A dolog úgy áll, hogy elkerülhetetlen a demokratizálódás minálunk, mert az anyagiakat nem tudjuk *rend*behozni. Ez a lengyel dolog... /hangzavar/

I: Egészségedre, kedves Gyuri!

L: Ez jó.

I: Ez egy nagy nép, nagy nép a francia. - Az, hogy a szovjet itten békés alapokra helyezi...

L: Kína kezd megint mozgólódni. Világpolitikailag van a három nagyhatalomnak a dolga. De a három nagyhatalomnak a dolga nem megy Európára. Európában tulajdonképpen egy stabil állapot van,

ami előre láthatólag 20-30-40 évig fog tartani. Most miért ne stabilizáljuk ezt az állapotot egy normális állapottá? Én így látom...

I: Én is, én is. Belekerültünk mi egy olyan versenybe, ahol a többtermelés a döntő, a termelékenyebb módszer, az pedig odaát van. Amerika és Nyugat-Európa kevesebb költséggel tudja ugyanazt a fegyvert ^{gyárt} előállítani, mint mi. Mint a Szovjetunió. Tehát ez egy eleve lehetetlen verseny. Ebből ki kell vonulni.

L: Itt van végeredményében mégis csak az a dolog, hogy Németország ugyanis kétfelé szakadva fog majd maradni egyelőre.

I: Igen.

L: Egyelőre a mai viszonyok között egy új világháborúra volna szükség, hogy ez a szituáció megváltozzék. Ha most azt mondom, hogy új világháborúra, akkor természetesen azt mondom, hogy ez pedig nem fog bekövetkezni.

I: Ezen éppen eleget gondolkodtam én, hogy az államoknak a szerepe, ez az *a dolog*, amiben én is benne vagyok. Egy anyanyelvűek egy országba tartozzanak, de ez nem jelenti azt, hogy egy anyanyelvűnek több országa is lehet akár. Ez körülbelül, ahogy én

látom, Napoleonnak a büntette volt. Például a francia L'état c'est moi ezt XIV. Lajos csak szerette volna, ^{de} soha nem volt állam. Ő ^{az} alatta Franciaország még provinciákból állt. Nagyjából anyanyelvileg, szokásjogilag, vámok szövevényében körülbelül tiz Franciaország volt: Provance, Bretagne...

L: Az, hogy a francia forradalom csinálta Franciaországot...

I: Vajjon miért csinálta? Hadászati szempontból, rájött, hogy ez *hitvány*, egységesíteni akarta, központosítani az országot, mikor megtámadták, akkor kiderült, hogy a lehető legjobb hadsereg-teremtő az egység. Egyszerűen soroztattak, kiadták a parancsot, és annyi katonát kaptak, amennyit akartak.

Napoleonnak azt hiszem, az ereje ebből származott, hogy Németország és a többi államok rettentő bajosan tudtak katonát szerezni. Magyarországon ^{helyén} ment át a bécsi akarat, hogy a vármegyék megszavazták végül a katonát. Tehát a francia forradalom megcsinálta ezt az egységesítést, ebből az államból Napoleon egyetlen kaszárnyát csinált. Azóta minden állam tulajdonképpen az egységesítést hadsereg-szervezői eszköznek tekinti. Ebbe estünk valamennyien be a XX. században. Kimenni az államból úgy, hogy a provinciák, illetőleg én, egyén is választhassak. Ilyen szempontból ebbe az államba tartozom, más szempontból amoda, pusztán azért, mert itt kell sorozni, egyé vált, nem?

L: Ebben nagyon sok igazság van és itt van ennek a jelenleg megosztott Németországnak a sorsa, hogy ez fog maradni 30-40 évig, itt változtatásra nem lehet gondolni, és most mért ne történjék meg az, hogy az emberek belenyugszanak a megváltoztathatatlanba.

I: Igen, pontosan. Ez önmagában nem baj. Ez a mi rögeszménk még mindig, a Bismarck-i rögeszme, hogy egységes Németországnak kell lenni, hát megköszönte azt Westfalia, hogy a poroszok uralkodtak rajta?

L: És azt Ausztria soha nem ismerte el. Ez, hogy egy nép egy nemzeti uralomban legyen, ez egy XIX. sz. ^{végi} ~~eszmé~~ ^{eszmé}, tudniillik Franciaország megcsinálta a forradalomban már előzőleg, de ezt megelőzőleg semmiféle ország nem csinálta meg.

I: Olaszország akkor volt nagy, amikor ahány város, annyi állam. Verekedtek egymással. Eddig mindig kevesebbe került, hogy egymással csatároztak, mint ha egységesen nekimentek egy másik országnak.

L: Olaszországban az eredmény nem volt nagyon biztató az egy államra nézve.

I: Igen. Érdekes ez. Én ezt nagyon-nagyon fontosnak tartom, ezt...

L: Igen, de itt megint, és ez a mi differenciánk tulajdonképpen, hogy a magyarok számára ezt a belső, a hűbériség maradványainak megszüntetését ezt tartom én a magyar nemzet nemzeti egysége legfőbb akadályának. 48-ban minden további nélkül létrejöhetett volna a magyar nemzeti egység, hogy ha ezek az akadályok nem állnak az útba.

I: Mire gondolsz pontosan?

L: Például Jancu akart a magyarokkal szövetséget. A magyaroknak nem lehetett a román jobbagyokkal szövetségre lépni.

I: Igen.

L: Itt van a magyar történetnek ez a borzasztó ütközőpontja 48-ban, hogy 48 minden nagysága mellett emellett a probléma mellett egyszerűen elmentünk.

I: Jogászok voltak.

L: De nemcsak jogászok. Itt vannak dolgok - most ne haragudj, hogy egy ilyen triviális dolgot mondok, de vannak az előjogoknak bizonyos presztizs-jelei, és azok megmaradtak a 25 év magyar diktatura után a dologban, mert aki ma egy presztizs-ember, az *radikális jár*.

I: Igen.

L: Csak úgy, mint a Mikszáth-féle dzsentrí.

I: Így van.

L: És itt látom én Magyarországnak ezt az óriási sorfordulat-felé menő voltát, hogy mondjuk azt, hogy a Nyugat, a Németországtól keletre lévő területen az az elv uralkodott gazdaságilag és politikailag, amit Lenin a kapitalizmus porosz útjának nevezett. Ez a porosz út Poroszországban létrehozott kevés kivétellel egy porosz ideológiát. Oroszországban létrehozott egy anti-orosz, egy antifeudális ideológiát és Magyarországon

van ez a kettősség, hogy Petőfi, Ady, József Attila, Bartók az egyik dolgot képviseli, és Babits Mihálytól kezdve a ma egész Magyarország a másik oldalat képviseli.

I: Igen.

L: Én csak ezt az egy...

I: Arany...

L: ...verset idézek, Babitsból, hogy "ki a bűnös, ne kérdjük". Háboru után. Ady számára a legfontosabb kérdés volt, hogy ki a bűnös. Joggal marasztalta el a hűbéri Magyarország hűbéri mi-voltát ebben. Ugy, hogy én ebben a kérdésben látom a magyarság összetartozásának és nem-összetartozásának az egyik centrális kérdését.

I: Igen. Te azt látod, hogy még mindig ilyen feudális csökevények vannak ma is a gondolatokban?

L: Én úgy látom - nem szabad ezt elfelejteni, hogy abban, hogy a hatalomnak a jegye az, hogy az ember vadászni jár. Ne felejt-sük el, ez 45-ben már megszűnt...

I: Ez nevetséges.

L: Nevetséges. Amikor Révai József és Horváth ^{Marton} ~~Zoltán~~ aggancsokat tettek az előszobájukba. Itt van, ahol Magyarország nem számolt le olyan radikálisan a feudalizmussal, mint ahogy egyes szomszédaink megtették.

I: Azoknak a nemességük Rigómezőjén meghalt...

L: Az okokkal nem kereskedünk. Van ez a probléma, hogy Magyarország állott 48-ban az előtt a dilemma előtt - dupla dilemma volt, tegyük hozzá, - hogy a magyar nemesség meg tudja-e őrizni a magyarságnak az egységét és így tovább, és amellet a dilemma mellett, hogy most a nemzetiségek fölkeltek ellenük. Ugyszólván Teleki grófot kivéve, nem volt Magyarországon ember,

aki ezt a problémát fölismerte volna.

I: ^{De} Wesselényi. ~~Illetve~~ hangadó nem volt.

L: ☒ Kossuth nem ismerte fel.

I: Nem.

L: Nagyon ellentmondó a dolog, de a dolog úgy áll, hogy Petőfi sem ismerte föl. Ha Petőfi azt mondja, hogy a "gaz román csorda újra föltámadt ellenünk", akkor ő tulajdonképpen a régifajta patriotizmusnak a nyomában halad.

I: Igen. "Mindig magyar kézben villogott a kard, mikor megvédtünk benneteket".

L: Itt van ez a probléma, és ez tulajdonképpen fönnáll a mi részünkre is, hogy merre menjünk? Az Ady, József Attila vonalon, vagy pláne a Bartók vonalon, amely még sokkal radikálisabb az övéknél, vagy pedig maradjunk meg a régiben.

I: Egy súlyos dolog történt: hogy mi vagyunk most birtokon kívül és a körülöttünk lévő nemzetiségek gyötrik a magyarokat.

L: Igen.

I: Nagyon humoros volna, ha mi azt mondjuk: na, most már elismerjük, hogy egyenlőek vagyunk, amikor nem vagyunk egyenlőek, de most az ő vétkeiből. Inkább most olyan helyzetben vagyunk, mint Jancu. Tudod?

L: Igen. Csakhogy ebben az egész problémakörben bármelyik fél csinál egy forradalmi megmozdulást, ez megmozdulásba hozza a másik felet.

I: Igen.

L: Mert az nem igaz, hogy ez a magyar-ellenes megoldás egy olyan népszerű és olyan magától értetődő dolog volna. Egyáltalában nem magától értetődő, csak éppen a mi helytelen politikánk következtében válik magától érthetődővé.

I: Ezt nem értem; a mai helytelen politika?

L: A mai helytelen politika. Mert még mindig uralkodik a nemzeti, feudális nemzeti probléma. A legegyszerűbb talán, hogy azon illusztráljam: itt van Bartók, akinek itt van az egész késői produkciója, amelyikben a népi elem; népi elem - magyarság-akcentus nélkül. Ha veszed melléje Kodályt: Kodályban kizárólag magyar népi elemek szerepelnek.

I: Igen.

L: Ez az, amit én egy új nemzeti orientációnak vélnék, hogy ~~egy~~ helyreállítani ezt a dolgot, hogy a ~~paraszt~~ mint paraszt, és ne mint magyar ~~paraszt~~ szerepeljen a magyar folklórban.

I: Igen, értem. De mit csináljunk akkor, amikor a körülöttünk élő, ezelőtt mondjuk 100 évvel valóban elnyomott, de nem a magyarság, hanem a feudalizmus, ami véletlenül mondjuk 100 évig vagy 50 évig magyarul beszélt, de azelőtt az ország az latinul... st ~~vezette~~

L: A magyar vezetés tulajdonképpen kiterjedt, azt lehetne mondani, az utolsó pillanatig, mert ha mondjuk Jácstsinak ~~ez~~ volt egy ilyen ideálja, hogy a magyarság, nem is tudom, hogy fejezte ki, keleti-Svájc vagy nem tudom én, micsoda, erről a keleti Svájcról ~~hiz~~ ember tudhatott, ~~ez~~ nem volt egy politikai hatalom Magyarországnak történetében, nem volt egy döntő faktor, a nemzet sorsát eldöntötte volna, és ezzel létrejött egy ilyen állapot, amely, ezek a tarthatatlan állapotok 300 évig tartottak. Egy ilyen tarthatatlan állapotban vagyunk most benne.

I: Mi ebből a kiút akkor, amikor megint azt mondom, hogy körülbelül a magyarság egyharmada az anyanyelve miatt rabszolga helyzetbe van beledobva. Majdnem mindenütt, ahonnan kapok, Erdélyből, Felvidékről, felháborító, ma is, tüneteket, amiből az derül ki, hogy a világon él 15 millió magyar, abból 10 millió él a határon belül, 5 millió kívül, minden harmadik magyar tehát hátrányban van nyelviileg. És ezek nem is titkolják, hogy ki

akarják irtani a magyarságot. Sokkal türelmetlenebbek, mint a magyar nemesség volt, aki a magyar jobbágyot is elnyomta, még jobban, mint a nemzetiségeket.

L: Én azt hiszem, hogy itt egy forradalmi megmozdulást csak úgy lehet előidézni, hogy ha ezt a kérdést az ember eleve tisztázza...

I: Ez részünkről tisztázva volna. Hogy ha ők megadnák a magyarságnak mondjuk, olyan jogot, azért mondom, provinciákká tudnák ~~tagadni~~ ^{bekebelezni} a világ, ~~az~~ ^{helyett. En} államok ~~előtt~~. Ebben látom az egyetlen megoldást. De lázálom, erre nem kerülhet sor, mert a nemzetek hatalmi övek szerint szerveződnek.

L: Ebben nagyon sok igazság van. A magyarság egy forradalmi megindulása idején egy egészen más hatalomként állana szemben a maga elnyomóival, mint most.

I: Igen.

L: Egy kölcsönhatás van a két dolog között, és én nem tudom, hogy melyik, gyakorlatilag melyik a jobb, én nem tartom magamat politikusnak, ellenben látom azt, hogy egy ilyen pocsolyába megyünk.

I: Az ember majdnem egzisztencialista mód nézi a tennivalót, - ami azt jelenti: a pillanattól indulok ki, - azt látom, hogy néptömegeket szociálisan meggyötörnek azért, mert bizonyos anyanyelv vagy vallás vagy faj bélyege rajtuk van, a 15 millió magyarból 5 milliót rettenetesen meggyötörnek, tehát énnekem ebben a pillanatban a reakcióm az, hogy ezt megszüntetem. Ez ellen tiltakozom. És valóban, mióta ennek valami hangja van, azóta jobban kimélik, valahogy enyhébben, de különben embertelen módon. ^{Itt nem} ~~Meg~~ lehet magyarázni, hogy "uraink ezt és ezt csinálták", ^{egyönt} ~~de~~ az urainkkal nem vagyok azonos. És ők most, mint proletárok, sokkal sötétebb elnyomást szerveznek meg, mint amit a

magyar csendőrök csináltak. Szálin nagyobb zsarnokságot vezetett be Oroszországban, mint maga a cár.

L: Az biztos.

I: Az ujkori, a hipokrizis, vagyis a bűn tiszteli az erényt. Látzat külsőségre sincsenek ma tekintettel.

L: Ebben van valami. Nagyon nehéz a kifelé vezető utat megtalálni.

Egész biztos itt egy bizonyos eredményt elérnek a jugoszlávok.

A jugoszlávok mutatják, hogy itt egy modus vivendi lehetséges.

I: Igen. Nagyon okosan.

L: Természetesen. Én nem azt mondom, hogy ők magyar patrioták volnának, de ők a maguk szempontjából nagyon helyesen és nagyon jól csinálják a dolgot, és most szó van arról, hogy Erdélyben, és Szlovákiában mi történik.

I: Én nagyon jól tudom, ismerem ezt a kérdést eléggé, hogy Jugoszlávia nem az irántunk való szeretetből csinálja, tizenhat nemzetisége van, ugye?

L: Igen.

I: És mikor kiderül, hogy a két édestestvér, a ⁷hovát és a szerb mihelyt egy szobába vannak zárva, jobban utálják egymást, mint ^{mielőtt} ~~hogya~~ ^{csak egy} közösen kellett utálni kívülről, - ez megvan. De minden-

181 esetre bennünket jobban kezelnek. És ott például nagyobb az ^{elmagyaraklan-} ~~das~~

Jugoszláviában, ^{mert} az emberek be tudnak olvadni a szerbek közé. Kivéve

181 Romániában és a ^{maiden} ~~Felvidéken~~, ott nem lehet, mert ott olyan a helyzet,

hogy kényszerítik, valóban szörnyű dolgok vannak, hogy nem neveznek

ki embereket, ^{tehát} ~~szóval~~ valakinek a családjában akár egy dédszülő ro-

mán nevű, akkor az illetőt fölszólítják, hogy vegye föl annak a

nevét, akkor lép előre a ranglistán. Különben nem lép előre. Ezer-

féle kinzással csinálják ezt. ^{Ellenben} ~~Ha~~ román lesz, akkor ^{maiden} ~~XXXXXXXXXX~~ ^{ugy}

181 kezelik, ^{mint} a zsidót, ~~aki felvette a nevét egy kuruckodó magyarnak,~~

hogy hiába ment át, azt mondja: te az voltál. Tíz százalék benne a

zsidó, különben nincs vége. Azzal laktál, a feleséged az. Érintet^{hez}-
tél zsidókat^{ral}. Ebbe az utcába nem lehet bemenni, mert akkor nincs
vége. ~~Kény~~^{Kény}szszerrel átváltoztatni valakit nem lehet. Saját akarattal
igen. Legujabban a Komlós Aladár irt az Élet és Irodalomban egy
cikket, szemére hányva nem tudom én, kiknek és miknek, hogy hogy
magyarosítottak. Mikszáth nem volt nemes, azt tudjuk, kocsmáros
fia volt, ^{de} annak adta ki magát. Reviczky törvénytelen gyerek volt,
tót cselédlánynak, ^{a neve} hétágu koronát varratott az ingébe. Ezt ugy
nagyon gunyosan kezeli. Én nem. Én azt mondom, mindenkinek joga
van megválogatni az őseit is. ^{Petőfi} magát reformátusnak
mondta, holott evangélikus volt. Mélyre gondolt; tudta, hogy ha
valaki szláv ^{és} nevű evangélikus, az csak tót lehet, Magyarországon.
Azért mondta ő magát reformátusnak, mert a -vics nevű refor-
mátus az magyarnak számítottak, Petőfi meg Balzac. Nagyon jól
tudod, hogy Balssa-nak hívták, se -z se -c a végén nem volt.
Ezt ő magának adományozta. Semmi közöm hozzá. A ^{Coule de Lautre'Amont}
sohasem volt, ^{gróf} az a ^{Ducane} inkább Izidor ^{volt.} ~~nevű~~. Ezt szabad. (A szörnyű
az)... Ha én magam választhatok, az rendben van. És ezt csinálják
a jugoszlávok, nagyon okosan.

L: Természetesen ezekben a másik államokban én nem az államoknak
ezt a politikáját védelmezem, én csak azt hiszem, hogy ha mi
egy nem nemzeti akcentussal bíró, hanem egy ^{demokratikus akcentussal}
bíró politikát csinálnánk, hogy több eredményt tudnánk. ^{elérni}.

I: Hát azt csináljuk, nem?

L: Azt csináljuk, de nagyon gyöngén.

I: Én meg éppen abban marasztaltam el a kormányzatot, hogy nem
vágott vissza ezekre az Erdélyben és a Felvidéken a magyarok el-
len elkövetett valóban embertelen helyzetre. Megtagadta; ehhez
nekünk semmi közünk. Azok is magyarok. És kifejlődött egy olyan
nacionalizmus ennek következtében, hogy az én félelmem tulajdonképpen

az, hogy mi történik akkor, ha ezt a nacionalizmust dobják be a politikába, a románoknak ezt a riszálását, ezt a hencegését, Nyugatra való kacsingatását a legnagyobb veszélynek tartom. Mindnyájan az oroszok hónaljában vagyunk, nincs mese, ahogy Pesten mondják, hogy az ő jövőjük micsoda. Ha sokat ugrálnak, és Moszkvának eszébe jut, hogy a magyarokat és a bulgárokat eressze rájuk, hát itten olyan tomboló szörnyű alpári nacionalizmus kerekedik *rit het* *alatt hán nem verődik* úgy föl tudja ezeket a sebeket tépni, hogy akkor én hiába fogok beszélni ennek a bandának, hogy legyen emberies, hivatkozni fognak arra, hogy mit csinálnak ma a románok, mit csinálnak még ma is.

L: Ez kétségkívül igaz, és mi nagyon keveset csinálhatunk ebben, nagyon keveset.

I: Nem tudom. Lehetne többet. Most már azt hiszem, a románok tudják, mert *eddig* ~~ezek~~ azért üldözték, és a szlovákok is olyan rettenetesen a magyarokat, mert tudták, hogy *ha ide átteljesítjük* ~~egy ilyen átmenő fonállal~~ akkor legföljebb az ez ellen tiltakozókat mi letartóztatjuk és elítéljük. Ez nem volt rendben *váló, mert akkor* ott is el kellett volna ezeket itélni. Legutóbb beszélték, hogy Gaucescu a kolozsvári egyetemen *ment* ~~beült~~ valahol. Tudod, hogy milyen ripók és mániás, teljes *grandessával* ment a folyosón, hirtelen megállt és fölháborodva mutatott, mert a vízvezeték~~i~~ kupak a földön az volt: Ganz, Budapest. Mi ez?! - mutatta. Még a régi, ötven éves... A sineken ott volt, hogy: Diósgyőr. Ki kellett cserélni az egész városban ezeket a "Ganz Budapest" fölirásu dolgokat.

L: Ez borzasztó.

I: Ez a legkevesebb. Ilyen töméntelen van. A marosvásárhelyi kórházakban, Marosvásárhely szintiszta magyar környezetben élő magyar város, mikor az orvos *sz* vizitálják a beteget, tudod, hogy szoktak menni ötösével-hatosával. A beteg magyar, az orvos magyar.

De ha egy román van az orvosok között, akkor a magyar orvos tolmáccsal románul beszél a magyar beteggel. Mondom neked, listát tudnék ebből neked fölállítani. Tébolyító. Ez azért szörnyű, mert ha ez elterjed és ezt nem dobjuk ~~ki~~ a világosságra, a nacionalizmus egyszerre ezt beadja egy népnek, hát az ideglázt kap ettől. Ahogy a szerbekkel ez nem fenyeget. Akármilyen változás jön, akkor ott van a komolyabb dolog, mert mi történik, ha Tito lealkonyul? Ez a szörnyű a demokráciában, a királyság, a monarchiák, akármilyet, de mégiscsak kineveltek egy trónörököszt. Ha kiderült három éves korában, hogy süket vagy ~~hülye~~, akkor választottak egy másikat. Akármilyen korlátolt volt, husz éves korára megadjusztálták annyira, hogy tudott egy ülést megnyitni, meg szalutálni. ^{ha bábként is, de} Egy funkciót be tudott tölteni. ^{azt} És ha csak úgy is ^{mint} ~~igaz~~, ahogyan a hinduk mondják, hogy a ^{székben} ~~fazékban~~ legfontosabb ^{azt} ~~va~~ lyuk, mintegy lyukként is, de hát megvolt valahogyan. Éppen mentjük a világot és a magyarokat.

U.M.: Azt hiszem, ráfér a világra egy kis mentegetés.

/??/ I: Ez a Ciorani, , ismered ezt a filozófust, a *Nouvelle Revue Française*-ban jelentek meg a tanulmányai, román származásu.

L: Nem.

I: Ciorani, így írja a nevét. Igen érdekeseket írt éppen erről a kérdésről. Nagyon ismert, egy Kaffka-i filozófus, a legvégső utig, csak az öngyilkosság a megoldás a világon. Nagyszebeni. Ez leírta az ő izéjét 56 után éppen, mért becsülte és mért félt a magyaroktól. Elmondta, hogy a magyar számára az az ^{ördög} ~~börtön~~, a pokol ^{ment}. A faluban hogy ha megjelent a csendőr, akkor szaladtak el, és olyan tébolyító képet írt le személyes élmény alapján, én utánanéztem ennek, és kiderült, hogy a magyar uralom változásánál két éves volt. De az emlékek ^{ből} annyira magáénak vallotta, - nem igaz. Ilyen lázalom-szerűen kitűnően tudott egy nagyon hosszú tanulmányt

xxx

irni a magyarok ellen. Én erre irtam szintén valami negyven oldalt, még akkor, azóta se jelenhetett meg. Amiben próbáltam a helyére tenni.

Én azt hiszem, hogy ez a legsúlyosabb kérdés ebben a pillanatban és a leglényegesebb az, hogy ^{ez} nem valami elvonatkoztatott ideológiai dolog, ^{ez} a legzordabban materialista kérdés. Mert ahogyan mindenféle megkülönböztetés az emberek között végül anyagiakra megy ki, pontosan a magyar anyanyelvűségnek a következménye marxistákra tartozik. Osztályharci kérdés. Az, hogy Erdélyben és Felvidéken a magyarok csak napszámosok lehetnek, tehát nyelvvizsgát kell tenni akkor is, ha sofőr akarsz lenni vagy kovács-segéd vagy pincér - pincér, azt még megértem, mert az érintkezik, de suszter. És a nyelvvizsgán románok és szlovákok ülnek, azok vizsgáztatják meg a magyart. Egy szlovákot nem buktathatnak meg abból, hogy nem tud szlovákul, de ha a magyarok helyesírási hibát tett, teljesen a bizottság nacionalista érzületétől függ, hogy visszadobják. Ez történik. Ha azt mondjuk, hogy ez egy ideológiai, elvonatkoztatott kérdés, akkor becsapjuk magunkat. ^{Ez} ~~A~~ legzordabb osztályharci kérdés. És én nem, hidd meg, nem nacionalizmusból, pusztán forradalmi szempontból, marxista belátással is nézem ezt a kérdést.

L: Igen, csak most az a kérdés, hogy mit lehet itt tenni?

I: Tiltakozni ellene. Tiltakozni. ^{most} ~~te~~ mondtad ^{emlékszel} ~~el~~ még annak idején, hogy a hóhér az mindig egyedül akar maradni az áldozatával és azt mondja: ne zavarjatok, mert akkor még kegyetlenebb leszek. Emlékszel, még annak idején volt. Az volt a kérdés, hogy lehet-e dörömbölni azon az ajtón, ahol egy hatalmaskodó kínozz egy gyöngébbet, bár az azt mondja, hogy akkor még kegyetlenebb leszek, vagy nem. És te mondtad: nem dörömbölni kell. Mióta a világ a világ, a pribék mindig egyedül akar maradni. ~~xxxxxxx~~ ^{Perverz} szerelmi aktushoz egyedül akar lenni az áldozatával, hogy kedvére gyötörje. Nem, a

világnak dörömbölni kell, és ha akármilyen történik, rájön, hogy látunk, tudjuk, mit csinál, és attól még megváltozik akkor is, hogy ha nekem nincs erőm megváltoztatni.

L: Ebben van valami. A vállalkozás nagyon nehéz, mert úgy gondolom, a magyar elnyomásnak a rossz emléke olyan nagy, hogy rengeteg előítélettel kell megküzdeni.

I: Én ezt nem hiszem. A szörnyű az, hogy például Szlovákiában a köznép utálja a magyart. Akinek semmi emléke nincs már a magyar elnyomásról. Rászólnak, Eperjesen Flórára rászóltak, hogy ne beszéljünk magyarul. Tudtak nagyon jól magyarul. Tehát a köznép, a napszámos, a tót napszámos gyűlöli a magyar napszámost. Nincs élménye erről, ez egy óriási fertőzőet. Már nem is másképp, mint

12/ ~~fajtliszta~~ ^{freudista} ^{jungista} módszerrel kellene föloldani, én odáig próbáltam vinni ezt a dolgot, hogy minden nemzetnek van egy legendája, hogy volt egyszer aranykor, amikor az emberiség boldog volt, minden gyönyörű volt és akkor megjelent valahol a bibliában a sátán, különféle szörnyű alakok, sárkányok, szüzet követelő szörnyetegek és attól kezdve lett az emberiség ilyen sanyaru helyzetben. A körülöttünk élő népek a magyart tették meg ennek. Volt egy őskori román vagy szlovák boldogság, és erre jöttek a magyarok, ezt ^{mit} ~~előtörték~~ és hogy ha a magyarokat ^{érintjük} ~~kiűzzük~~, akkor megint boldogok leszünk. ^{Ez} Pontosan az, a zsidó, az antiszemita pszichózis. Ilyen boldogság meglehet, legujabban olvastam erről, hogy valóban lehetett az emberiségnek egy boldog kora, mondjuk, a jégkorszak alatt, amikor hideg volt és rengeteg vad volt és hal...

L: Ebben az időben a nemzeti differencia nem számított. Ez a nemzeti elkülönödés, ez egy ujkori dolog.

I: Pontosan. Nem beszélve arról, hogy a magyar államvezetés az latin nyelvű volt. Tehát a magyar sem szólalhatott meg az állam-

vezetésben magyarul. Nem beszélve arról, hogy a magyar nemesség nagyon tekintélyes hányada szláv és ^{román} ~~szlovák~~ származású volt.

L: Csakhogy aztán bekövetkezett az a korszak...

I: Na most nézzük meg, mikor volt ez a korszak? 1830 körül jelenik meg a kíváncsi, hogy az országgyűlés magyarul folyjék. Ez megint a francia örökség.

L: Csakhogy azután létrejött egy olyan folyamat, amelyben ez a magyar nyelvnek ez a szupremáciája...

I: Nézzük meg közelről. ^{kb.} 48-ig nem volt nagy baj ekkor, mert hiába mondták ki, hogy az országgyűlés nyelve a magyar, horvátul is lehetett beszélni, és az emberek még tudtak latinul érintkezni. A Flórának az édesapja még beszélt latinul, a gyerekeivel latinul akart levelezni. Ez a nemesi osztály körülbelül az 50-es, 60-as évekig még tudott a nemzetiségbeli nemességgel kitűnően érintkezni, egyrészt latinul, aztán németül és akár franciául is. 48-ban elveszett a magyar államiság, tehát 48-tól 67-ig megint nem felel a magyarság az elnyomásért, akkor az osztrákok uralkodtak. Az osztrákok épp úgy elnyomták a magyart, mint a nemzetiséget. A magyar iskolákat is meg akarták szüntetni, meg is szüntették. Jött Eötvös. Eötvös és Trefort, aki tulajdonképpen felelős ezért az egész dologért, átvették a francia központosítást. Ezek jóhiszeműek voltak. A francia forradalom, a jakobinusok egységessé tették a pénzt, a vámot, az igazságszolgáltatást, ^{a nyelvet}, hogy milyen kényelmes és jó lesz az. El tudom képzelni, hogy egy bretonnak vagy egy languedociennek még jól is jött a francia, mert felsőbb kulturát adott rögtön neki...

L: Ne felejtse el, itt van az az érdekes dolog, hogy én mostanában olvastam, hogy Bretagneban a bretagnei nemzetiség jelentkezik.

I: De mennyire! Ez mindig megvolt. Holott ők igazán beköltözöttek

oda. A ^{Charait-ér} ~~Sharelek~~ /??/ akik itt voltak három éve nálad, azoknak a lakása mellett Párizsban, rue de ^{Dragon} ~~Dragon~~-ban, a szomszédok ajtáján valami érdekes krix-krax jelzés van. Mondom, mit jelent ez? És a Georges, a ^{Charait} ~~Sharel~~ azt mondja: független ^{Bretagne} ~~köztársaság~~. Párizs közepén, az ajtón, kelta nyelven ott van írva, hogy itt bretonok laknak. Visszatérve: Franciaország egységesítette nyel-
vileg is az országot. De nem olyan kegyetlenül. Trefort, Eötvös és az egész fölvilágosodott, liberális magyarság a francia példa után azt hitte, hogy most egységes nyelvet adunk Magyarországnak is, attól mindenki csak boldog lesz. Nem számítva azzal, hogy ezekben a nemzeti öntudat erősebb és korábbi volt, mint a magyarban. És a szláv mozgalmak, tudjuk az 1830-as, 40-es évekből, hogy a magyarok a szlovákok után kezdték az önképzőköröket csinálni. Tehát a magyarságnak ez a nemzeti, adminisztratív vágya vagy jóakarata beleütközött rögtön egy ilyen nemzetiségi dologba. De még Eötvösök is jót akartak. Körülbelül 1880-tól tarthatunk 1914-ig, tehát körülbelül 30 évig az a híres magyar elnyomás. Ők ötven év óta elnyomják a magyarokat, össze nem hasonlítható mértékben. Bonyhádon, ahol én iskolába jártam, az utcanevek ki voltak írva németül. Erdélyben mindenütt a német városokban, Besztercén és a többiekben csak németül voltak kiírva az utcák. A gimnáziumban csak németül tanítottak. Ez nem igaz, hogy a magyarság olyan tudatosan akart nemzetieskedni, ahogy most ráföggják, nem is volt ez tudat.
L: Nem tudom. Ez egy olyan kérdés, amelyben minden nemzetiség megcsinálja a maga külön történetét. Azt hiszem, hogy nagyon sok a magyar elnyomás a nemzetiségekkel szemben. Azt hiszem, hogy nem volna ez a nagy ellentállás, ha itt egy elnyomás nem lett volna.
I: Volt! De nem olyan mértékű.

L: A mértéket az elnyomásnál az elnyomottól kell kérdezni.

I: Már rég mi vagyunk elnyomva! Ötven vagy hatvan év óta, hát mégis egy brutális igazságtalanság történt a magyar ^{sággal} ~~nyel~~ 19-ben vagy 20-ban.

Eltaszították a szinmagyar vidékeket. A kommunista párt, Lenin, a többiek ez ellen tiltakoztak. Nem kétséges. Ötven év pusztító, százezerszámra, milliós számra üzték el a magyarokat. Hát a magyarok még Tisza Kálmán idejében sem kergették ki a románokat vagy a szlovákokat a lakhelyükről. Nem lehet összehasonlítani. És ezek szociálisták. Én megtagadhatom Tisza Kálmánt, ^{is meg is tagadom!} vagy azokat a brutális szörnyeteg szolgabírókat, ~~meg is tagadhatom~~, akik megalázták a szlovákokat, de én tudom, hogy jobban megalázták a magyarokat. Az, hogy valakinek azt mondták, hogy "büdös oláh", nem számított kegyetlenebbnek, mint ha azt mondták, hogy "büdös paraszt". Én még mindig abban a kisebbségi érzésben élek, hogy énnekem ökölbe szorult a kezem, mikor azt mondták rám, hogy paraszt. Most mosolygok. A mai fiatalok már nem is értik a sértést, ha azt mondják, hogy paraszt. De ha manapság azt mondják, hogy "oláh", "tót", ez a rögeszme, a magyar szókincsből törölték azt, hogy "tót" és "oláh", nem beszélve arról, hogy mind a kettő a nemesi levelük, mert a magyar "tót" szó ez pontosan a ^{tutont}, a ~~talicska~~ ^{őri} őrzi, tehát azt, hogy ők indogermán származékok, ez a magyar "tót" szóban benne van. Az "oláh" meg a ^{oláh}, ez pontosan a latin-^{szó utal}ságuknak. Olyan, mintha mi magyarok ráparancsolnánk mondjuk a szlovákokra és a románokra, hogy nekünk ne magyart mondjanak, hanem a világ legdaliásabb népe... Hát nem nevetséges, ostoba, megalázó dolgok történtek, és az ember ^{mint}demokrata, nem viselkedhet másképpen, mint ahogy a demokraták, a demokrácia elve alapján visszautasítja ezeket a barbár támadásokat. Nem fogadja el, hogy ezelőtt 100 évig 30 évig mi történt. Ha elkezdenénk, hogy mitől ered? Zápolya udvarában nem magyarul, hanem szlávul beszéltek. Dózsa kincsei nem magyarul beszéltek. Irhatnánk mi arról tragédiát, hogy mi történt ^{a múltban} akaratlanul, milyen nemzetiség sérelem?

A magyar nyelvet nagyra becsülik. A japán középiskolában tanítják,

KH: Mi voltunk Ferkóval tavaly egy hónapig Japánban...

J: És magyarul beszéltek?

KH: Azt nem, de velük angolul kell beszélni. Abból nem tudják, hogy az ember micsoda. Ha megkérdezik és mondom, hogy magyar, akkor fölragyog az arcuk, hogy akkor maguk rokonok. Ők azt tanulják a középiskolában, a rokonságot. Ferkó csinált is már erre egy teóriát: lehet, hogy valamikor együtt éltünk a japánokkal az Ural-Altáj táján, ahogy ők állítják, és egy szép napon kiállt a közös vezér egy nagy térségre, és azt mondta: aki dolgozni akar, az megy keletre, aki dumálni akar, az megy nyugatra.

I: Így lehetett nagyjából.

KH: Azok csak dolgoznak. Azok között emberi kapcsolát, dialógus-kapcsolat egyáltalán nincs. Abban a zsúfoltságban, ahogy azok élnek, olyan csend van, a földalattin azok vagy olvasnak vagy alszanak, de egy hang nem szólal meg. Megy együtt egy csomó fiatal, iskolából vagy munkából, meg nem szólalnak.

J: Hát nincs gondolatuk...?

KH: Nem kommunikálnak, csak dolgoznak.

J: És annak van látszatja?

KH: Hát van!

J: Romantikus. Tudom, valóban az a helyzet, hogy nem a kínaiakhoz, hanem japánokhoz...

KH: Én kezdek tanulni japánul, tényleg van hasonlóság a nyelvben. Birtok-birtokviszony szórendje, mint a magyarban, akkor van egy csomó olyan dolog - hát én egy angolok számára készült nyelvkönyvből tanultam, ahol le volt írva jelekkel, aztán japánul fonetikusán, aztán alatta angolul a japán szórendben és utána a rendes angol mondat. Ha én azokat az angol szavakat, amiket a japán szórendben fölír, lefordítom magyarra, akkor a szórend szempontjából az egy

értelmes magyar mondat, de egy értelmetlen angol mondat. Tehát olyan dolgok, amit a magyar ki tud szórenddel fejezni "az öcsém ma érkezik repülőgépen", vagy "az öcsém ma repülőgépen érkezik", ezeket mind ilyen szórendekkel tud hangsúlyt adni a japán a mondatnak, amiket se az angol, se a német nem tud csinálni. Rengeteg ilyen nyelvi finomság van, amiben ez a ~~nyelvi~~ hasonlóság érezhető. Persze, azt is lehet mondani, mind a kettő ázsiai nyelv...
L: Ázsiai nyelv, az nem egy...

Kh: De azért sokkal bővebb kategória, tehát az az eltérés, ami van akár a germán, akár a román nyelvekhez képest, az nagyon egyértelmű. De a japán barátnőm, Hasikijoko /?/, aki tökéletesen megtanult magyarul, megkérdeztem, hogy hogy tudtál te ilyen jól megtanulni? Azt mondja: előtte már tudtam németül és angolul és ha az ember már egy európai nyelvet tud, akkor már a magyar nagyon könnyű. Nem a nyelv, hanem az európai gondolkodás volt neki már nagyon ismerős. Azt hiszem, hogy mind a két dolog igaz, hogy tényleg van ez a rokonság, sőt, szélekylkapu van. Teljesen ez a szélekylkapu létezik. Ezt nem én állapítottam meg, hanem hozzáértők, én csak a nyelvi dolgokat láttam, ami fantasztikusan érdekes.

JF: Lehet rengeteg hasonlóság rokonság nélkül.

L: Én a baszkokkal kezdtem...

Kh: Jaj, hogy én hogy jártam a baszkokkal! Párizsban voltam a Cartier Latainben, ahol egy nagyon szimpatikus baloldali fizikus meghívott ebédre vagy vacsorázni és azt mondta, hogy most rendelék magának egy baszk specialitást. ~~Rx~~ Amit rendelt, az volt egy igazi, magyarul: kolbászos lecsó. Baszk specialitás. Utána kezdtünk erről beszélni, és mondtam, hogy milyen szokások, életmód...

/?/ J: A következőt mondom: a baszkban nincs . A magyarban sincs. A többesszám k-val képződik. Ha kitesszük a számnevet, akkor egye5-

be tesszük. Nagyon logikus minden tekintetben.

Kh: Olyan, mint a ~~gy~~ magyarban.

/??/

J: Ilyen van rengeteg, még hangzásban is. Egy fél évet hallgattam a bordeauxi egyetemen. Mikor beiratkoztam és átadtam a *livre d'étudiant* akkor a tanár föláll: maga magyar? Mondom igen. Egészen kigyulladt a szeme, azt mondja, jöjjön be az irodámba, a tanári szobába óra után. Bemegyek. Minden további nélkül átölel és ezt mondja: Uram, én baszk vagyok. Tudom, hogy semmi rokonság nincs a magyar és a baszk nyelv között. De az én apám egy egész életet arra fordított, hogy ezt bebizonyítsa.

Kh: Hogy van, hogy hogy nincs?

J: Hogy van. "Apám egész életében azt bizonygatta, hogy azonos a két nyelv." Meghívtak ebédre. Elmentem. Valóban rengeteg magyar könyv volt, nyelvtanok és hasonlók, a nagypapa már nem élt, olyan barátságba kerültem az egész családdal, úgy kezeltek, mint egy megtért fiút, itt látszik, hogy milyen kevés kell ahhoz, hogy a népek barátkozzanak egymással.

Kh: És ezt a barátkozást azzal kell indokolni, hogy rokonságban vagyunk, ez az ideológia.

I: Amelyik dolog más, az lehet épp olyan kapocs, mint amilyen elválasztó. Épp az imént beszéltük, hogy a szerbek és horvátok mennyire másképp kezelik a magyarokat, mint mondjuk a románok és a szlovákok. Én magam is tapasztaltam, hogy Brezsbén voltunk Flórával igen messze, már Szlovéniában, és ott egy pincér meghallván azt, hogy mi magyarul beszélünk - addig nagyon jól, Flóra németjével érintkeztünk, - gyötrődve, kinlódva fölidézte azt, hogy két évig baka volt Pesten és mit tanult meg. Csak magyarul akart velünk beszélni. Az ember meghatódott. Amennyire a szlovákok és a románok letagadják azt, hogy ha még tudnak is magyarul, itt megfordítva. Nemrég olvastam, hogy ott is vannak, Jugoszlá-

viában szavalóversenyek. És egy szavalóversenyt és egy helyes kiejtési versenyt szerb anyanyelvű, de magyarul jól megtanult diák nyerte meg. Mindjárt másképp érintkeznek a magyarok a szerbekkel, és ezért sokkal veszélyesebb ott az asszimilálódása a magyarságnak, mint Romániában vagy Szlovákiában. Tehát ha az embereknek, akik gyűlölnék bennünket, már a maguk rosszakaratához eszük is volna, akkor éppen a jó bánásmóddal lehetne megnyerni a magyarokat. Ez egy súlyos és sötét dolog és ha a szocializmus ehhez nem gyűjt elég erőt, hogy ezt legyőzze, mielőtt ez megmutatja a sárkánykarmait, hát borzalmas dolgok lesznek. Az én számomra a XX. század legkeservesebb tapasztalata ez a vallási, faji, anyanyelvi megkülönböztetés, amit a XIX. század nagyonis könnyed fölénnyel elintézett azzal, hogy itten anyagiak vannak a háttérben, és mivel az anyagi problémák megoldódnak, ezek magától, mint felülépítmények, eltűnnek. Nem tűnnek el.

km: Az az érdekes, hogy miért nem tűnnek el? Mert végeredményben tényleg az ember ezt olvasná ki a történelemből, hogy ennek el kell tűnni. És nekem az az érzésem, hogy azért nem tűnnek el, hanem erősödnek, mert ez a nagyfoku integrálódás, ami a világban van, *Össz* ujjaszüli a differenciálódást. A Közös Piac, meg Európa, mindig egy dialektikus egységben van az integrálódás és differenciálódás, hogy ha elmegy egy csomó magyar New Yorkba vagy Londonba, ott az a magyar jobban összetart abban a nagy idegen egységben. Azzal, hogy létrehoznak egy Európát meg egy Közös Piacot, abban belül érthető, hogy a belga most már nem belgának, hanem flamandnak meg vallonnak meg minek azonosul, mert ebben a nagy egységben ujjaszületnek a még kisebb egységek, maga a nemzet, az ország beleolvad ebbe a közösségbe. Ezek az integrálódási folyamatok hozzák létre ezt az új politikai eltávolodást.

I: Amilyen gyorsan az ember elrepül tizezer kilométer távolságra egyik városból a másikba, abban a városban két ház nem tud érintkezni, nem talál közös . Éppen Belgiumban az ember tapasztalja. Velem Brüsszel közepén történt meg, ugyancsak Flórával egy trafikban franciául kértem valamit. Rámnézett egy nagyon kedves, középkorú hölgy, mint aki nem érti ezt a dolgot. Mondom: Ön nem beszél franciául? A kezével intett, hogy nem akar. Mi semmit nem tudtunk. Flóra tud németül, végül kezdett beszélni németül. Arra felelt. Tehát Brüsszel közepén nem franciául, hanem /?/ németül kellett érintkezni, ilyen ártatlan . Olyan sértegettség van a franciákkal szemben, mert azok foglalják el szerintük - én nem ismerem a kérdést, - a gyárpar, a vezetés, a felső réteg, az az új kaszt.

klb : Ismeri azt a viccet, hogy ez az ^{új} új nemzetiségi konfliktus van Brüsszelben és jön valami polgármester és rendet akar csinálni és azt mondja, jó, most álljanak ide a franciák és ide a flamandok és oda a vallonok. És akkor szétoszolnak, középen áll egyedül a kis kereskedő, a Kohn, és azt mondja: és mi, belgák hova álljunk?

I: Ez súlyos dolog és egyre súlyosabb lesz.

L: Szemben azzal az elvvel, amikor hazajöttünk volt, hogy a nemzeti kérdés elavult és jönnek a nagy társadalmi összefogások, ezzel szemben az mutatkozik, hogy a nemzeti kérdés mindig jobban élesedik.

I: Megoldhatatlan. Nem igaz, hogy asszimilálódni lehet, nem igaz, hogy ha elveszik az anyanyelvet akkor...

klb : Hát az a cél, hogy asszimilálódjunk?

I: Hát persze. Hogy lett az államból egy nemzetiségi kaszárnya? A francia forradalom, XIV. Lajos nem volt állam. Provinciáknak igen érdekes egyesülése volt, Belardban vagy a baszk vidéken

baszkul beszéltek, prédikáltak a templomban és tanítottak az iskolában, a törvényszéken ezen a nyelven folyt minden. De mégis ők franciának érezték magukat. A forradalom egységesítette a vámot, a biráskodást, nem tudom én, mi mindent, és a nyelvet is. Hogy értsék meg egymást. Ami nagyon hasznos volt, mert ez egy magasabb kulturának a nyelvét adja. De amikor a francia forradalmat megtámadták a külső erők, akkor kiderült, hogy ez milyen kitűnően használódik a közös hadseregben is. Egy rendelkezés és dőltek az ujoncok. Ezt fedezte fel Napoleon. Napoleonnak a tulajdonképpeni állam-szervezése ez, de tudatosan ebből az addig lazán összefüggő jakobinus államból egy kaszárnya-államot csinált. Ezt a kaszárnya-államot vette át és ezzel megverte egész Európát. Nagyon jól tudjuk, hogy milyen nehezen ment a katonák megajánlása Magyarországon. Bécsben könyörögve a császár átírt saját magának, mint királynak, leírt a nádorhoz, a nádor a megyéhez, a megye nem tudom én, kihez, és mégre pocakos alakok Szekszárdon elhatározták, hogy mennek, nem tudom én, a franciák ellen háborúba. Napoleon egy nap alatt megcsinálta. A többi államok fölfedezték ezt a kaszárnya-államot és Európában a világon az államok egytől-egyig tulajdonképpen hadsereg-szervező kaszárnyák. * Megoldást nem találtak másként, mint kitörni, széttörni az államnak ezeket a kereteit, és megadni a lehetőséget, hogy mindenki oda tartozzon, ahova akar, tulajdonképpen. Tehát nem csak *provincia'ban* de még izlésben is. Ha énnékem mondjuk az angol irodalom tetszik, akkor lelkesülhessek azért itten, *de azért* ~~ahogy~~ a magyart *pörböllet effen* vagy milyen szélsőséget mondjak. Most már odáig ment, hogy nemrég olvastam egy támadást, hogy Svájcban nem tanítanak, Zürichben német irodalmat tanítanak. Nem svájci irodalmat, *Genfben* ~~Zürichben~~ francia irodalmat tanítanak. Kezdve szent *Enlalia* az életétől egész odáig, megállapítva, hogy van ennek a francia irodalomnak

egy svájci kihatása is, nagyon érdekes. De nem úgy, hogy most ők megkreálnak egy svájci irodalmat. Ez ellen tiltakozás, ^{volt.} Eddig ezt nyugodtan csinálták.

/??/ L: Éppen ezt akartam mondani, hogy van azért, létezik egy német svájci irodalom. Amennynek olyan nagy költői vannak, mint Keller

I: Nem kell mondanom. De ha őt kivennék csak svájcinak, akkor kivennék a német irodalomból. De minthogy a németek Berlinben is föltehetőleg tanítják, ^{és} nem radirozzák ki, ahogy a románok Arany Jánost nem fogadják el, de hogy ha ma egy magyar költő születne Nagyszalontán, az számukra már nem magyar költő, hanem magyarul beszélő román költő.

llh: Ez azért megfogalmazás.

I: A tébolynak egy olyan kavalkádja van a fejekben, nem is tudom, lehet-e másként, mint széttörni a koponyának egy helyét és új gondolatokat mesterségesen, nem új gondolatokat: eredeti, ősz, emberi gondolatokat föltámasztani. És mondom, a nagy baj az, hogy erre nincs elég figyelem. Valahogyan a föld alatt mint egy égő fáklya, úgy terjednek ezek a fertőzések, és az adott pillanatban az emberek megdöbbennek: mi merül itten föl. Én a magyar nacionalizmustól félek. Azért vagyok felelős. Ahogyan ezek provokálják, nem veszik embernek a magyart, magyar területeken, magyar városokban, bejelentik, hogy az magyarságot ottan el akarják tüntetni. Nem is titkolják. Legföljebb az a koncepció, hogy ezt úgy fogják csinálni, hogy nem fáj. Demokratikusan. Majd megoldjuk, hogy ebből nem lesz szenvedés. Elrománosítják, eltótosítják a magyar területeket. Még mindig közömbös volna, hogy ha gazdaságilag, emberileg nem sujtaná az ott lévő embereket. Akikért emberileg felelős vagyok. Tehát áruló, az emberiség eszményeit árulom el, hogy ha azt mondom, hogy ezekkel én nem törődöm.

J: Hogy töltöd a napodat, Gyuri?

L: Sajnos az én ^{modern} ~~rossz~~ korszakomnak úgy látszik. *vége van*

J: No, átmeneti *leg*

L: Van bennem egy fizikai irtózás attól a megerőltetéstől, amivel a szóban megfogalmazott dolog írássá válik.

KM: Ez a Ferkónak mindig is volt, és mindig utálja, ha le kell írni valamit.

J: Míg én a ceruzát a kezembe veszem, ahány vízcsap a házban van, ahány kipucolandó cipő, az mind eszembe jut, mindenfelé.

KM: Éa ennek köszönhetem, hogy a Ferkó otthon mindent megjavít, mert amikor írni kellene, akkor mindig talál valamit egyebet.

L: Van ez a hemmung vagy minek nevezzem, Most én irtam két dolgot; egy ontológiához való bevezetést, valami 300 oldalon.

J: "Csak úgy" 300 oldal?

L: Irtam valamit.

KM: Ahhoz képest, hogy maga a legépelte nagy ontológia, amit Gyuri bácsi még mindig korrigálni akar, 1800, ahhoz képest... ez 300 kézírásban, Gyuri bácsi, de mire legépelik, ez 450 lesz.

L: Ez most a főadat, hogy ez a dolog mit reprezentál? Ha én reprezentálja az én valóságos írói egyéniségemet, akkor minden rendben van.

J: De ki dönti ezt el?

L: Nem szabad elfelejtened, hogy én nem egy egyén vagyok, hanem egy irányzat. Ebben az irányzatban létezik öt vagy hat ember, aki a Fehér Ferenc, a Heller Ágnes és így tovább, akik ezt a dolgot kezükbe tudják venni. Én egy ilyen együttesben...

KM: Szóval a tanítványok elolvassák és mindegyik elmondja, hogy mi jó és mi rossz benne és akkor Gyuri bácsi eldönti, hogy mit kell kijavítani. Most kézírásos formában van és próbáljuk tisztába tenni és megszerkeszteni úgy, hogy Gyuri bácsi is elolvashassa

és a tanítványok is és akkor majd a kollektiva, az irányzat együttesen megmondja, hogy ezzel mi a helyzet, de én azt hiszem, hogy Gyuri bácsi aggodalma teljesen indokolatlan.

I: Mikor irtad ezt, legujabban?

L: Ezt a mult télen, az elmúlt télen. Ez egy 300-400 oldalas kézirat, és most ezen a kéziraton mulik tulajdonképpen, hogy most mi lesz.

I: Nem kétséges.

Lh: Nagyon izgalmas ez a kézirat.

I: Olyan szempontok vannak benne, ami ellenkezést idézhet föl?

L: Ennekem az az álláspontom, hogy a lét a fontos, és nem az, amit mi róla gondolunk.

I: Hogy ismered meg?

L: Ugy ismerem meg, hogy léteznek bizonyos kategóriák. A kategória az egy bizonyos területre szól. Vannak ilyen területek, amelyek a logika területei. A logika területei nem a lét területei. Ezzel most megszűnik - hogy egy nagyon népszerű dolgon illusztráljam, itt van a negációnak a kérdése. A negációnak van két értelme. Az egyik az, hogy kétszer kettő nem lehet öt, a másik pedig az, hogy a valóságban hétfejű sárkányok nem fordulnak elő. A negációt a filozófia veszi egy szélesebb értelemben. Abban az értelemben mondjuk, hogy *omnis determinatio est negatio*, ez logikailag egy teljesen értelmes dolog, a valóságnak azonban nem felel meg. Mert ha én egy oroszlánt és egy párducot veszek csak, akkor a közös vonások azok, amik individuálissá teszik az oroszlánt is és a párducot is, messzemenően túlhaladják konkrétságban és szélességben azt, amit a negáció kifejez. És én ezt úgy fejezem ki, ~~xxx~~ kedvenc mondásomná lett, hogy az oroszlán nem borotvaszappan. Ez egy teljesen logikus mondat, logikailag nem lehet

ellene semmit se mondani, csak az életben számítva, az értelme a nullával egyenlő. A mi történelmi és dialektikus materializmusunk tömegesen tartalmaz ilyen kategóriákat. Itt van ez a probléma, hogy hogyan kell ezeknek a kategóriáknak a végére járni, és helyükbe az élet kategóriáját, a létezés, a valóságos létezésnek a kategóriáját állítani. Ez tulajdonképpen az én mai problémám.

Kh: Izgalmas, hogy az a leányzó, akivel most gépelünk, ez szüleivel kint élt és az NDK-ban végezte az egyetemet, tehát ott tanulta a marxista filozófiát, filozófia szakos volt. Ezáltal ő ezt nagyon jól tudja írni. Minden fél mondatnál fölkiált, hogy: én ~~egészen~~ ^{ennek} az ellenkezőjét tanultam! Minden összedőlt benne, annyira - nem tételelesen, de az egésznek a szelleméből - kiderül, hogy ez egy teljes revíziója annak, *amit mi...*

L: Ami a marxizmusban egy teljesen elfogadott dolog, az, hogy a negáció negációja. Ezt mi megszoktuk alkalmazni. Az én véleményem szerint a negáció negációjának semmi értelme a világon.

:Azt szokták mondani, hogy a tagadás tagadása az állítás.

L: Nem az állítás, mert se tartalomban, se formában nem azonos az állítás a tagadással, hanem én a logikai negációnak a formáját akceptálom, egy olyan szituációval szemben, amelyben a dolgoknak az összefüggése egészen más. Mert ha mondjuk például, amit Engels a negáció negációjára fölhoz, az a fejlődésnek egy bizonyos etapja. Ha azt vesszük, amit Engels felhoz, hogy a tojás az a tyuknak a negációja. A tyuknak egyáltalában nem negációja, hanem egy keletkezési formája. És ha most ezt a negáció-formát veszem, akkor természetesen föltehetem azt a kérdést is, hogy ezt a negációt tagadom, és más állítást teszek a helyébe, akkor ~~akkor~~ eljutottam egy negáció-negációhoz. De a negáció-negációja nem létezik! tulajdonképpen egy csinálmány, mert a valóságban az

összefüggések léteznek és a dolgoknak ez a sajátossága, ez a sajátos szerepe. Ezzel egy nagy lyukat szakítottam.

I: Roppant érdekes.

L: Ez az alapprobléma, ami tulajdonképpen egy borzasztó egyszerű dolog, hogy nincs negáció, hanem a dolgok egymásból fejlődnek, egymásba fejlődnek és létrejön egy ilyen fejlődési vonal. Egy irreverzibilis folyamatoknak az összefüggése. Ebben a negációnak egy borzasztó kis szerepe van. A valóságban egy nagyon kicsi szerepe van.

I: Roppant érdekelt a dolog elemének a konstruktív ereje. Hogy tud kreálni önállóan a valóságból kiugorva olyant, mintha az a valóság folytatása volna.

L: Itt van az a probléma, amivel most én foglalkozom, hogy tulajdonképpen mi a valóság és mi a valóságnak az összefüggései.

I: Én sajnos kezdő vagyok még mindig ezekben a gondolatokban.

KM: Ferkónak adtam olvasnivalót.

I: Azt hiszem, lassanként elvonulok. A taxi az reménytelen ebben a zuhatagban.

KM: Annyiban nem reménytelen, hogy a Volán taxinak a centruma az itt van a Belgrád rakparton, mellettünk. Ha egy kocsijuk is van, az itt van. Föl lehet őket hívni.

I: Hol van ez pontosan? Hány szám?

KM: Telefonja van neki.

I: Még egyet akartam veled, az a bizonyos levélváltás, emlékszel még rá...

L: Igen.

I: Akaratomon kívül egész bonyolultan zajlott le, de nagyon jó visszhangját...

L: Mégis egy komoly probléma vetődött fel, és komolyan láttunk hozzá mind a ketten a dolognak a megoldásához, ki-ki a maga

módján és ez természetesen...

I: Akaratlanul erről beszéltünk tulajdonképpen, föl se merült, nem is említettük ezt a kezdeti cikket, amit a könyved olvasása után irtam, te voltál majdnem az egyetlen, aki ezekhez a problémákhoz hozzászóltál. És majdnem az ember számonkérheti a hazai marxistáktól, hogy éppen a legégetőbb kérdéseit ennek a területnek óvatosan elkerülték.

L: Óvatosan elkerülik az összes ugynevezett mai marxistákxxx azt a kérdést, hogy mi a valóság.

I: Igen. Hát könnyebb valóban elvonatkoztatott gondolatokkal...

L: Természetesen.

J: Ezt most már nem hagyjuk meg japán nyelvtestvéreinkre való...

I: Kedves Gyuri, még egyszer...

Kk: Tölthetek még egy kicsit?

I: Ez már altató is?

Kk : Igen, mert az van, hogy Gyuri bácsi ^{este, ez is} ~~ebben~~ mutatja, hogy milyen jól alszik ^{és} fél seduxent szokott bevenni és ahhoz nem szabad inni. Mára azt mondtuk, hogy nem adjunk altatót, hogy ihasson, úgy hogy most a borból kell annyit inni, hogy az pótolja a fél seduxent. Ha valaki fél seduxentől jól tud aludni reggel 9-ig, az azt mutatja, hogy nagyon egészséges.

I: Én nem vettem meg soha az italt.

Kk : A seduxen mellett nem szabad inni.

I: Mikor legutóbb nálunk volt, azóta azt mondom, hogy a Lukács György asztal alá ivott engemet. Jobban bírta az italt, mint én.

Kk : Ami pedig nagy szó.

I: Állandóan töltöttem magamnak is és úgy éjjél után, fél egykor érzem, hogy a szemeim szívesen állnának keresztbe, ő kitalálóan, éles elmével mondta tovább fejtegetéseit, ahányszor töltöttem, kiitta

a poharát, én magam is. Ez történt meg, hogy ez az urbánus engem...

J: Ilyen szégyen érte magát.

I: Én szőlőtermelő vidék fia vagyok és reggelire már gyerekkoromban bort kaptam majdnem. Ez az erő, az alkotás vágya.

L: Itt van ez a probléma...

I: Meddig bírja ezt az ember?

L: Én most egyelőre nem akarok nyilatkozni, mert most itt van ez a kézirat, és ennek a kéziratnak a mivolta dönt tulajdonképpen afölött, hogy amit én az utolsó időben csináltam, az pontos-e, helyes-e. Fontos az, hogy én azt kutatom, hogy mi a valóság.

Ez egy olyan dolog, amihez a marxizmus nemigen jutott hozzá, mert a marxizmus keres mindenféle törvényeket meg nem tudom micsodákat. A törvény az nem a valóság. A törvény az a valóságnak egy része, amelyet önmaga határoz meg. Elválasztani azt abból eredő szükségyszerűségeket a valóság szükségyszerűségeitől.

Km: Gyuri bácsi, egyszer évekkel ezelőtt azt mondtad nekem, mikor szó volt a tehetségéről, azt mondtad, hogy "egyetlen egy tehetségem van: meg tudom különböztetni, hogy mi van a valóságban és mi a fejekben". És azt hiszem, amit most csinálsz, ez végeredményben ez.

L: Erről van szó. A fejekben logikai összefüggések vannak például. Van az a probléma, hogy reverzibilisek-e a folyamatok vagy nem. A valóságban úgy van, hogy a folyamatok irreverzibilisek. A saját életünket vesszük, nem születhetünk később, mint ahogy meghalunk és így tovább. Adva van egy teljes irreverzibilitás, amihez adva van a bolygó történetében is egy teljes irreverzibilitás. Itt jön az a probléma, hogy honnan jön ez a reverzibilitás bele. Egy nagyon fontos és kieső dolog, hogy például egy fizikai fenomén az irreverzibilis. Én nem tudom a dolgot úgy előidézni,

hogy én előbb ejtem le a dolgot és aztán esik le... illetőleg csak így tudom megoldani és most adódnak matematikai képletek például, és én a matematikát nagyon magasra becsülöm, mint az emberi gondolkodásnak egy termékét, de a matematikai gondolkodás mindig reverzibilis.

J : Igen.

L: És ezzel megszűnik a valóság eleme lenni. Én szeretném kidolgozni, hogy mi a valóság.

I: Félelmetes és rejtelmes valóban az emberi agynak a beleállása a két valóságos jelenség közé. Ha én a történelmi eseményeknek a kontrollálásánál vettem ezt észre, megtörtént, a történelemnek egy-két sarkát vizsgáltam. Tudtam egy eseményt, és akkor szinte láttam, hogy az az esemény hogy megy bele egy emberi agyba és az az agy mit bocsát ki a nyelven át. Mindig az ember megretten, hogy most mi fog történni azzal a ténnyel. Az emberi agynak egy ~~konstrukció~~ bomlasztó...

L: Én nem vonom kétségbe, hogy ez egy transzformáló képesség.

I: Nekem Babits mondta el, hogy ha ő sétál az utcán és hazamegy, retteg elmondani, hogy mit látott az utcán séta közben, mert merőben mást mond el. Ő maga is már ellenőrizni tudja. Akaratlan, nem fabulálási hajlam, tultengő regényesítés. Nem. Nem tud megbizni az agyában, mert részleteket vesz észre. Nekem volt egy kedves nagymamám, aki életében nem volt moziban, semmihez nem jutott hozzá, nem is érdekelte. A valóságban élt, tyukokat ültetett, kapált, de nagyon értelmes volt, olvasott sokat. És mikor Pesten egyszer egy hónapot töltött nálunk, elvittük moziba és kiderült, hogy nagyon szeret moziba menni. Naponta elment moziba, és sajnálom, hogy nem irtam le, amit elmondott. Mikor ha-

zajlott, elmondta, hogy mit látott ő egy Greta Garbo filmben.

Azt látta, hogy jól mosogatnak-e ottan, meg ki van-e pucolva az ablak, milyenek a függönyök. Ennek az alapján a valóságnak egy más részleteit, és más rendszerét építve föl, majdnem beleve-

titette egy tolnamegyei nem paraszt, de iparos, pusztán élő iparos-asszonynak a szemléletét és átírta az egész filmipart. Meghökkenítő és roppant érdekes dolgokat merített ki azokból az eseményekből, amiket látott. Az emberi agyx képzeld el, hány jelenséget láttat, mondjuk, akik megbízható történészek, azoknak újra kellett konstruálni, hogy valami logikát ^{tudjanak} teremteni abban, amiben nem volt logika. És a valóság nem ismeri a mi logikánkat.

L: A valóság nem ismeri a mi logikánkat, tudniillik az ember cselekedeteiben van valami individuális következetesség. Az kétségkívül van, minden ember tudja, hogy ő valamiképpen önállóan cselekszik. De ez a cselekedetnek, hogy úgy mondjam, a logikája, egyáltalában nem esik össze az emberi logikával. Itt van, ahol a társadalom valóságát meg kellene fogni, hogy nincs ez a valóság.

I: Embereknek hogy érzékeltetted a valóságot, hogy ha nem bocsátod meg először ^{ke az} emberi agyukat ~~ha~~.

L: Igen, csak hogy az emberi agyban van egy bizonyos következetesség, úgy gondolom, hogy ha én Ady Endrével mint jelenséggel foglalkozom, akkor én foglalkozom egy valóságos Adyval, aki azonban nem tagadja, hogy ő nem azonos a valóságos Adyval. Van egy ilyen ellentmondás, amely az embernek az individualitását csak emberi individumban...

I: Igen. Hogy lehetne akkor átplántálni?

L: Ezeket a logikai és matematikai és ilyen kategóriákat egyszerűen kritikailag kell nézni, azt kell nézni, hogy mi felel meg ebből a normális emberi valóságnak. Ez egy borzasztó nehéz

kérdés, én azt hiszem, a filozófia kérdésföltevéseinek a leg-
elején állunk, hogy ezt én ontológiának nevezem,ontos, az a
lét, hogy ez az ontológia tudja-e pótolni a mai tudományokat,
pótolni az nem is helyes szó, hanem tudja-e kontrollja alá ven-
ni a mai tudományokat. Ez egy rendkívül nagy kérdés és itt van
tulajdonképpen a filozófiai kutya elásva.

I: Ha gépekkel lehetne valahogyan rövidíteni a valóságnak az
adatait?

L: Nem lehet, mert a valóság adataiból a legfontosabbak kimarad-
hatnak.

KH : A telefon foglalt volt, a Ferkó lement és hoz onnan taxit,
mert itt van a központjuk.

I: Nagyon kedves.

KH : Mi már ismerősek vagyunk.

L: Ez a probléma.

I: Nem kis probléma.

L: Nem kis probléma, mert ugyanaz is és nem ugyanaz is. És most
ezt az ugyanaznak és a nem-ugyanaznak az összefüggését föltárni
ez nagyon nehéz kérdés.

KH : Most, hogy kezdtük ezt az önéletrajzi vázlatokat írni, vég-
eredményben azon is végigvonul ez a probléma-keresés. Neked
volt ez a problémád, hogy hogy építsd föl ezt az önéletrajzot,
de most, hogy írjuk a Vezér Erzsivel ezt a vázlatokat, ez a
probléma még a kisgyerekkorra való visszaemlékezésben is mindenütt
megvan, ahol ^{te ért} a protokollt mondod, *gyermek valósága, felnőtt valósága*

L: Egész fiatal gyerekkoromban jöttem rá erre a dologra. Rájöttem
arra, hogy az emberi érintkezésnek a nagyobbik fele egy protokoll-
érintkezés.

I: Igen.

L: És most rájönni arra, hogy mi ebből, ebből, ami maradt, mi
ebből a valóságos élet, mert minden egyes esetben amikor én

cselekszem, akkor fölmerül az a kérdés, hogy én cselekszem-e vagy valaki más.

I: Átveszem a formákat... Én ezen sokat gondolkoztam. Mikor rájöttem arra, hogy az emlékezetem tulajdonképpen a leghitványabb prostituált, olyan érdekeket szolgál ki, hizeleg nekem, majdnem olyan, mint a Freud álom-elmélete, hazudik, megmásít. Saját emlékezetemben nem bízhatom. Az embernek a lelke az a leghitványabb utcai nő tulajdonképpen. Riszál, odaadja magát. Ami belémköltözik, ami arra volna hivatva, hogy a valóságot megmérje, az tulajdonképpen beteg. Éppen mondtam az imént, maga kiment, hogy ~~xx~~ a gépekkel lehetne, kompjuterekkel...

L: Nézd, a gépek egy ismétlődő világ...

I: Szintetikusán ugyis az emberi agy tud összefoglalni. Ha ezer filmfelvevő géppel fölveszem a waterlooi csatát, hát nem kapok olyan képet, mint amit a Fabrizio del Donge /?/...

L: Nem, természetesen nem. A valóság nem ismétlődő elemekből van összetéve.

I: Csak az emberi agyban formálódik...

L: Igen, de az emberi agyban olyan módon, és itt én a munkát tartom a dolog lényegének. A munka miből áll? az, hogy én elhatározom magamat, hogy valamit elő fogok állítani. Egy kőbaltát vagy nem tudom én micsodát. Hozzálatok alternatív döntések alapján ahhoz, hogy ez a dolog megvalósuljon. Ez az alternatív döntéseknek a dolga, ez az emberi létnek az alapja. És itten az emberi lét - ez megint egy komplikáltabb kérdés, én azt hiszem, hogy te hamarosan meg fogod érteni, hogy mit gondolok, - az ember léte elhatározásokból áll, amely elhatározások vagy kifejezik az embert, vagy nem fejezik ki az embert. Az én véleményem szerint - és itt a Marx véleményével vagyok egy ponton, - hogy létezik ez az

embéri nembeliségnek a kérdése. Az ember nembelileg egyrészt beleszületik mindig egy adott társadalomba, adott társadalom nélkül ember nem képzelhető el, másrészt ezen az adott társadalmon belül cselekedni úgy cselekszik, hogy a cselekedete vagy kifejezi az ő egyéniségét, vagy nem. Ezt a két dolgot, illetőleg ezt a három dolgot, hogy az emberi cselekvésnek ez az oldala, individualitása két módon, a nembeliség egyszerűen és a nembeliség egy komplikáltabb módon: hogyan válok én a saját nembeliségemnek a reprezentánsává. Eközött az extrémek között játszódik le a mi életünk.

I: Igen, roppant érdekes. Értem.

L: Nem tudom, hogy meggyőző-e téged.

I: Nem vagyok annyira járatos...

L: Az alapproblémákról van szó. Hogy egy ember nem igaz az, amit az André Gide az Aktion *gratuite* ben mond, hogy az ember kizárólag az lenne, amik ebben az aktion *gratuite* ben kifejezésre juthat. Az ember ennél sokkal több. A saját nembeliségének a kifejezése.

J: Mikor Lascadio /2/ a Faux monnayeurs-ben kidobja vagy kirugja a vonatból azt a római vándort...

L: Ez az ember közvetlen élete. De a probléma éppen abban van, hogy az ember közvetett életében - most egy nagyobb példát veszek, veszem a Szophoklesz Antigonéját. A Szofoklesz Antigonéjában az Ismené teljesen a *Gatungsmäsi* *ing*keit, a nembeliségnek az alapján áll és Antigoné egy magasabb nembeliségnek. Az az érdekes, és ez az én figyelmemet nagyon megütötte, hogy az emberi nem történetében ~~xxxx~~ van egy probléma, ami mindig visszatér és mindig újból problémává válik, és ez a tragédia problémája. A tragédia tulajdonképpen a magasabb nembeliségnek a győzelme az alacsonyabb

nembeliség fölött.

I: Noha személyében elbukik, aki provokálja.

L: Ez a nembeliség...

Kh: Van egy taxi, már megvan.

I: Megyek rögtön!

L: Ezt akarom csak mondani, hogy ez a nembeliség, ez az igazi ember. Akkor vagyunk igazi emberek, mikor ezt a nembeliséget magunkban megvalósítjuk.

I: Akkor is, ha belebukunk.

L: Akkor is, ha belebukunk. És ezáltal a tragédia válik az ember sorsának az egyik legfontosabb meghatározójává.

I: Egész életünket...

Kh: Erre már gyermekkorodban jöttél rá, mikor az Iliász olyan hatással volt rád. Az az érdekes, hogy ebben a visszaemlékezésben...

I: Mennyi van ebből már meg?

Kh: Ez csak egy vázlat, amit Gyuri bácsi saját magának írt, és azt most azért írjuk le, hogy akkor a Vezér Erzsi tudjon annak alapján kérdezni a részletekről. Mert itt mindenről csak egy fél sor van, ami mögött egy egész történet van.

I: Nagyonokos. Kedves Gyuri, köszönöm szépen, hogy tanítványod lehettem egyszemélyes tantermedben.

L: Tanítvány - nem tanítvány, ez egy mellékes kérdés. Arról van szó, hogy mi az embernek az igazi valósága. Ezt szeretném én életem végén még valahogyan...

I: Folyton mosoly van az arcodon és ilyen nagyon örvendézve mondd ezt...

L: Az a tény, hogy én ezt a problémát fölismertem, már magában véve nagy dolog. Hogy ki tudom-e dolgozni, ez egy más kérdés.

I: Zedd össze erődet, a mi önzésünk erre kér. En egyre nehezebben viselem el ezt a képtelenséget a tájékozottságra, hogy hol vagyok

tulajdonképpen. Minél többet ismerek meg a valóságból, annál inkább látszatnak érzem.

L: A dolog nem tiszta látszat, mert mondjuk két egyéniséget, Babits azt mondja a háboru után, hogy "ki a bűnös, ne kérdezzük" és így tovább, akkor ő tulajdonképpen amnesztiát ad az egész feudális Magyarországnak. Akár tudja, akár akarja, akár nem. Ha én ellenben Adyt, mint egy ilyen meg nem alkuvót ábrázoltam a fiatalkori írásomban, akkor én a magyar valóságnak ezt az részét helyesebben fogtam föl, mint az akkori kortársaim. Itt vannak ezek a nagy elhatározások, amelyekkel az ember az életét fölépíti.

I: Építsd tovább.

MTA FIL. INT.
Lukács Arch.